

Отже, результати дослідження мови творів Володимира Винниченка „Одвертий лист дрібного буржуа” та „Одвертий лист до М. Горького” засвідчили використання письменником різних лексичних засобів творення комічного, серед яких переважає оцінна лексика. Показовим є також використання фразеологічних одиниць та росіянізмів.

Умовні скорочення

ЛБ – Винниченко В. Одвертий лист дрібного буржуа // Винниченко В. Публіцистика / Винниченко В. – Нью-Йорк – К.: ІН НАНУ, 2002. – С.182–189.

ЛГ – Винниченко В. Одвертий лист до М. Горького // Винниченко В. Публіцистика / Винниченко В. – Нью-Йорк – К.: ІН НАНУ, 2002. – С.191–198.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Калита О.М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.М. Калита. – К., 2006. – 20 с.

2. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х томах. Том другий / Укладачі: В.В.Яременко, О.М. Сліпушко. – К.: Аконт, 2006. – 926 с.

3. Шульга Т.А. Гумористичний компонент у семантиці лексичних і фразеологічних одиниць мови творів Євгена Дударя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. А. Шульга. – К., 2009. – 22 с.

4. Шумейко О.А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Шумейко. – Харків, 2007. – 22 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кирилюк Ольга Леонідівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, словотвір, морфологія української мови.

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ СЛОВОФОРМ МІСЦЕВОГО ВІДМІНКА В ЛИСТАХ В. ВИННИЧЕНКА

Світлана КОВТЮХ (Кіровоград)

У статті досліджено особливості використання словоформ місцевого відмінка в епістолах В.К. Винниченка, зокрема семантико-синтаксичні функції, уживання відмінкових закінчень, прийменників, у тому числі і з топонімами, тощо.

Ключові слова: епістолярний стиль, епістола, місцевий відмінок, словоформа.

The article runs about the peculiarities of the use of the wordforms locative case of the in the epistles by V.K. Vynnychenko. The author considers semantics and syntactical functions of the use of the adjectives case endings including toponyms.

Key words: epistolary style, epistle, locative case, wordform.

Епістолярна спадщина письменника, громадського й політичного діяча В.К. Винниченка завжди перебуватиме в колі наукових зацікавлень літературознавців, істориків, політологів, мовознавців, митців, оскільки дає

неоціненне джерело фактів, ідейно-художніх концепцій, творчих уподобань, політичних, соціальних, культурних, літературознавчих оцінок тощо. Можливо, ми ще станемо свідками публікацій нових віднайдених листів цієї непересічної особистості, які додадуть нових мазків, нового колориту до її творчого, соціального, а зрештою, і до індивідуально-людського портрета.

У доробку В.К. Винниченка є й літературні твори у жанрі листів („Листи до юнака”), і публіцистичні публічні звернення в пресі до народу („Лист до українських робітників і селян”, надрукований уперше в газеті „Нова доба” (Відень) 23.10.1920 р.), й епістоли до окремих діячів („Лист В. Винниченка до А. Приходька”, “Одвертий лист В. Винниченка до М. Горького” (1928 р.)), і послання до керівних органів та вождів СРСР („До Політбюро ЦК КП(б)У” (1933)), і напівділові-напівособисті листи до видавців (наприклад, до Д. Нитченка), і власне приватні послання інтимного характеру (до дружини Р. Ліфшиць) тощо, написані протягом 1902 – 1951 рр. Листи віддзеркалюють живе мовлення письменника, яке акумулює певні норми протягом окремого півстолітнього синхронного зрізу. З одного боку, людина обдумує текст епістоли (бо робота зі словом для митців – постійний творчий процес), а з другого – цей жанр, як правило, додатково не редагується, тому в текстах фіксуються розмовні, просторічні, діалектні мовні явища, тобто факти повсякденного спілкування особистості.

У текстах листів реалізуються комунікативно-прагматичні та лінгвостилістичні аспекти. Епістоли використовуються в усіх без винятку писемних стилях: офіційно-діловому, науковому, публіцистичному, художньому, конфесійному. Тому частина мовознавців не виокремлює епістолярний стиль (О.М. Гвоздев, І.Г. Чередниченко, О.Д. Пономарів, С.Я. Єрмоленко та інші). Такі дослідники, як В.Л. Наєр, Т.В. Радзієвська, С.Й. Гіндін, епістолярні тексти кваліфікують як міжстильове явище, яке функціонує в межах того або того стилю чи взагалі не обмежується певними функціональними рамками. Епістолярний стиль як окремий визнають О.І. Єфімов, К.В. Ленець, Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько, П.С. Дудик та інші [Наприклад: 8, с. 295–302]. Проте ця проблема багатоаспектна й неоднозначна, потребує спеціальних кваліфікованих досліджень. Не можна відкидати й того аргументу, що з розвитком засобів комунікації, зокрема мобільного зв'язку та інтернету, майже ніхто не зберігає електронних листів, СМС тощо, письменники працюють за комп'ютерами, і зникає таке літературознавче поняття, як чернетка, перший, другий і т. д. варіанти літературного твору. Традиція обміну рукописними епістолами – в основному залишається в минулому. Тому не втрачає актуальності студіювання епістолярної спадщини непересічних діячів не тільки з поглядів історичного, літературознавчого, а й мовознавчого, бо листи – це матеріальні свідки зародження, становлення, функціонування, занепаду, відходу на периферію, зрештою, зникнення живих мовних явищ, процесів, фактів, утворень тощо.

Мета статті – дослідити особливості використання слів місцевого відмінка в епістолах В.К. Винниченка. Реалізація цієї мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) вивчити проблему виокремлення локатива в українській мові; 2) з’ясувати семантико-синтаксичні функції місцевого відмінка в листах В.К. Винниченка; 3) встановити, які закінчення та прийменники поєднуються в розглянутих словосполученнях.

В українській науці місцевий відмінок уперше під назвою „Сказате(л)ный падеж” виокремив М.Г. Смотрицький у праці „Грамматіки славенския правілноє синтагма” (Єв’є, 1619) [7, с. 54]. Дослідник спадщини М.Г. Смотрицького Н.О. Засадкевич помилково вказував на те, що в значенні місцевого відмінка терміносполучення „сказательный падеж” раніше використав Максим Грек [5, с. 67]. Проте Г.В. Ягич відновив історичну справедливість, спростувавши таку гіпотезу [9, с. 585–586]. У різних виданнях українських граматик послуговувалися також іншими термінами для позначення цього відмінка: предложный, изъяснительный, местный, локатив (від лат. locativus) тощо.

Місцевий відмінок у вітчизняній лінгвістиці досліджували Є.К. Тимченко, А.Ю. Кримський, С.П. Бевзенко, **І.К. Кучеренко**, **І.Г. Матвійс**, **Н.М. Сологуб**, **А.П. Грищенко**, **М.Я. Плющ**, І.Р. Вихованець та інші. У наукових джерелах найчастіше зазначають, що локатив у сучасній українській мові вживається виключно з одним із п’ятьох прийменників (*на*, *у* (*в*), *при*, *по*, *о* (*об*)) і має обставинне, об’єктне, рідко – атрибутивне значення (останнє на кшталт *колега по роботі*).

У монографіях „Система відмінків української мови” (1987 р.) та „Частини мови в семантико-граматичному аспекті” (1988 р.) І.Р. Вихованець не зараховує локатив до системи відмінків сучасної української літературної мови, зазначаючи, що він „найповніше виявляє нейтралізацію відмінкової форми. Відмінкове закінчення нейтралізоване в прийменниковому місцевому відмінку не тільки функціонально, а й формально, про що свідчить, зокрема неможливість його вживання без прийменників. ...У граматичній системі української мови місцевий відмінок є єдиним колишнім відмінковим компонентом, який майже абсолютно позбавлений власне-відмінкових ознак” [2, с. 189].

Була ще спроба надати місцевому відмінку статусу безприйменникового, при цьому вживані з ним прийменники кваліфікувалися як дієслівні постфікси, таким чином семантична система відмінків сучасної української літературної мови в цілому набувала характеру безприйменникової [3, с. 62].

Проте пізніше І.Р. Вихованець реабілітував локатив як виключно прийменниковий і повернув його до системи відмінків української мови з певними зауваженнями, указавши, що не всяке використання слів місцевого відмінка стосується власне-відмінкового вжитку: „До власне-відмінкових функцій потрібно зарахувати тільки ті семантико-синтаксичні

функції місцевого відмінка, які зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката й пов'язані з надкатегорією субстанціальності (значенням предметності) в її варіаціях статичної й динамічної локативності, інструментальності, об'єктності й суб'єктності. А досить продуктивні обставинні значення форм місцевого відмінка виходять поза межі семантико-синтаксичного іменникового функціонування й засвідчують синтаксичний ступінь переходу іменників у прислівники" [4, с. 79].

У листах В.К. Винниченка найчастіше фіксуються словоформи місцевого відмінка з первинною семантико-синтаксичною функцією статичної локації: *Пусто мені було на полянці, не вистачало когось, при кому я себе почував дома скрізь. Тепер лежав на ліжку і думав, як пусто й сиротливо й у нашій хатинці без тебе* (Ліфшиць, с. 66). Трапляється подвійне вживання форм локатива з метою уточнення місця, про яке йдеться: *Чи не можна б [влаштуватися дружині на роботу – С. К.] у Катеринославі при госпиталі?* – 24–VIII–[1914] (Ліфшиць, с. 71).

З ойконімами в локативній функції вживається прийменник *в* (*у*), до речі, автор дотримується правил милозвучності: *Мені здається, що то я в Києві, що то моє діло десь там ходить, подає прохання, сидить над книжками* – 17–VIII–14 (Ліфшиць, с. 68). *Катерина в Твері* – 28–XI–14 (Ліфшиць, с. 77). *Цьому ще сприяло те, що Н[адя] (як вона виказує) нічого не забула того, що почувала в Парижі* – 29–XI–14 (Ліфшиць, с. 79). *А в Женеві все-таки є знайомі, у яких зможу позичити (якщо зможу!)* – Є. Чикаленку Капрі 9–V–08 (Листи, с. 450). *Тоді я через своїх знайомих у Петербурзі звернувся до д. П'ятницького* – Відкритий лист до М. Горького (Листи, с. 459). Цілком природно вживається словоформа місцевого відмінка з прийменником *на*, утворена від незмінюваного топоніма на позначення острова: *Боячись, що лишусь на Капрі без копійки, я завтра виїжджаю в Женеву* – Є. Чикаленку Капрі 9–V–08 (Листи, с. 450); з географічною назвою території в межах Росії: *...Чоловік на Кубані* (Ліфшиць, с. 77).

Прийменник *в* (*у*) використовує В.К. Винниченко в поєднанні з топонімами на позначення частин світу, країн: *Всі видавці в Європі мають юридичне право видавати українських авторів без виплати їм гонорарів* (Олесь, с. 30). *Але що робити в тій Америці?* (Нитченко, с. 25). *Ви пройшли цю муку і самі знаєте, яка це легка справа тут, у Німеччині* (Олесь, с. 31). *Як Вам живеться в Чехії?* (Олесь, с. 31). *І коли б мої противники-однобічники могли бути об'єктивними, вони повинні були б визнати, що я в 1920 році виступив у тій ролі, яку в 1948 році взяли на себе в Чехо-Словаччині Бенеш та Ян Масарик* (Нитченко, с. 28).

Але з назвою рідної Батьківщини у формі місцевого відмінка В.К. Винниченко вживає тільки прийменник *на*: *Я хочу цього літа зайнятися вивченням аграрних робітників. Для цього мені потрібно бути на Україні в середині травня, коли починають виходити з сіл „на заробітки”*

– М. Горькому 12 квітня 1909 р. (Листи, с. 454). У „Листі до Редакції”, написаному в Мужені в червні 1948 року, письменник дев’ять разів використовує словоформу локатива *на Україні* (у тому числі двічі в цитованих посланнях до нього від співвітчизників): *А на Україні хоч і була така сама постійна пропаганда і лайка большевиків, українці мали в підпіллі мої книги, моє слово, розповідання про мене людей, не ворожих до мене, і, значить, могли самі скласти про мене свою думку* (Нитченко, с. 29). Але головне є в тому, що цим визнанням вони б визнали правильність моїх соціальних і національних позицій і неправильність своїх; тим самим вони повинні були б внести поправки в свої класові соціальні позиції і тим самим визнати справедливість моєї критики їхньої політики як **на Україні**, так особливо **на еміграції** (Нитченко, с. 28). Незвичною для сучасної літературної норми є остання словоформа. У вказаній епістолі вона використана чотири рази В.К. Винниченком і двічі в цитатах дописувачів. Паралельно зафіксовано „в еміграції” – чотири авторських формовживань. Засвідчена також форма місцевого відмінка, непритаманна сучасній системі словозміни – „на вигнанні”. Локативна конструкція „на Україні”, на думку переважної більшості вітчизняних дослідників, є пережитком колоніального минулого нашої Батьківщини, що знайшло віддзеркалення й у відмінковій парадигмі пропріального субстантива на позначення назви нашої країни.

У публікації „Думки наррозхрист”, уміщеній в „Українській Газеті” 22 лютого 1996 р., П.А. Загребельний згадував, як у дитинстві поставив питання своїй сільській учительці: чому кажуть „на Україні, але в Америці, у Франції”. Вона відповіла, що така конструкція „вживається за аналогією на Уралі, на Кавказі, на Кубі, на Мадагаскарі, бо Україна здавна сприймалася всіма (всіма!? – риторичне питання О.Д. Пономарева) мовби піднятою над материком і над світом завдяки своїй історії, своїй первородності в усьому слов’янському світі. Звідси також походить і її мовби острівна відокремленість від усіх сусідніх держав, її історична самостійність”. На думку О.Д. Пономарева, „та вчителька була неабияка патріотка і ... намагалася хоч у такий емоційний спосіб зберегти у своїх учнів любов до рідної землі”.

Полемізуючи з П.А. Загребельним, який до руйнівників духовності зарахував мовознавців, що рекомендували в офіційному вжитку форму *в Україні* замість *на Україні*, О.Д. Пономарів розглядає письменникові аргументи, зокрема посилення на народні пісні, цитати Т.Г. Шевченка, М.С. Грушевського, І.І. Огієнка з книги „Українська культура” (1918 р.), де зафіксовано „на Україні”. Проте професор І.І. Огієнко з 1918 р. починає глибоко досліджувати це питання, з 1933-го до 1939 року видає у Варшаві науково-популярний місячник „Рідна мова”, у якому 1935 року (ч. 2, с. 67–72) у статті під промовистою назвою „В Україні, а не на Україні” зазначає: „Коли говоримо про докладно окреслену територію, як закінчене ціле, або про самостійну державу, тоді завжди вживаємо прийменник *в* чи у

(а не на): в Австрії, в Америці, в Румунії, у Франції, в Польщі, в Росії і ін. Що ж до прийменника *на* з місцевим відмінком, то його вживаємо при географічних назвах на питання „де?” тільки тоді, коли територія, що про неї йдеться, не окреслена докладно, не самостійне ціле, тільки складова частина якоїсь держави: *на Поділлі, на Полтавщині, на Київщині, на Волині, на Буковині...* До непродуманих традиційних форм належить і вислів *на Україні*, що має в нас прецікаву історію... Цілі віки ми чули то *на Ukrainie*, то *на Ukraine*, а тому й зацепили собі це *на Україні* як своє власне, зовсім забувши про його історичне походження й не відчуваючи, що це власне *на* – болюча й зневажлива ознака нашого колишнього поневолення... Стара наша Русь, чи Малоросія, складалася з кількох частин: Галичина, Волинь, Поділля, Україна (головно Київщина). Хто слова „Русь” чи „Малоросія” вживав на означення цілого народу, для того Україна була тільки частиною; це, скажемо, завжди бачимо в XVII–XVIII віках, наприклад, в універсалах Богдана Великого або в літопису Величка й ін. Україна мислилась тоді частиною цілого народу, Руси, а тому вираз *на Україні* був нормальний... Але вже за старих часів дехто розумів Україну значно ширше, а тому й писав *в Україні*... Шевченко у своїх творах звичайно мислив Україну як назву для всього нашого народу, а тому й уживав на питання „де?” місцевого відмінка з прийменником *в*: *У нас в Україні старий Котляревський отак щебетав. Було колись в Україні лихо танцювало. На весь світ почули, що діялось в Україні. Виріжуть гайдамаки ворогів в Україні. Сю ніч будуть в Україні родитись близнята. Мені однаково, чи буду я жити в Україні чи ні; також на питання куди?: В Україну ідіть, діти, в нашу Україну. Сини мої, летіть в Україну. Линуть в свою Україну тощо...* Але звичайний традиційний погляд, що Україна – то частина другої держави, несвідомо захоплював і Шевченка, чому й він нерідко писав *на Україні, на Україну*.

Коли ж так, то мусимо змінити стару граматичну форму й уживати тільки *в Україні, в Україну*, викинувши остаточно з нашого вжитку граматичну ознаку нашого колишнього поневолення” [Див.: 6].

У листах В.К. Винниченка зафіксовані словоформи місцевого відмінка, уживані у вторинній семантико-синтаксичній функції динамічної локації, коли від дієслів на позначення руху залежить конструкція з прийменником *по*: *Дзвінко й сухо цокотять за вікнами ноги прохожих по дошках* – 21–VIII–14 (Ліфшиць, с. 71). *З якою охотою я походив би з тобою по милих, затишних улицах Києва!* – Вечір. 18–VIII–14 (Ліфшиць, с. 69). *Якби я справді зійшов на нездоровий шлях, то вже так і йшов би по йому, а то ж в один і той же місяць написав і „кривляння”, і „чудове”, і форма, і зміст їх рідні, тільки одне удалось, а друге ні* – Є. Чикаленку (Листи, с. 448).

Форми локатива досить часто позначають часові (темпоральні) відношення, що відображено в епістолярії досліджуваного письменника: *Все це вона мені вияснила, як прийшла до мене о 6-й год[ині]* – 29–XI–14

(Ліфшиць, с. 79). Після мого виступу в липні 1947 року перед членами українських паризьких організацій до мене весь час аж досі надходять листи від багатьох членів української еміграції, а надто нової... (Нитченко, с. 26). Прошу відповісти швидше, бо десь у **перших числах** травня виїду з Парижа і поки матиму змогу дати нову адресу, пройде багато часу (Олесь, с. 30). **На днях** Горький прочитав переклади „Голоти”, „Голода” й інші. – Є. Чикаленку, Капрі 1–V 1908 (Листи, с. 446). Війна підвела лінію під все, що було до неї, і все те зосталось позаду, воно вже старе, неначе **в минулому столітті** – 17–VIII–14 (Ліфшиць, с. 67).

Однією з вторинних семантико-синтаксичних функцій місцевого відмінка є інструментальна, виражена, як правило, конструкціями з прийменниками *на, по*: *Вона обіцяла зайти до мене сьогодні від 10 до 12-ої ранку, але от не прийшла і навіть не подзвонила **по тел[ефоні]**, як обіцяла...* – 29–XI–14 (Ліфшиць, с. 79).

Для прийменникових форм місцевого відмінка характерна також синтаксична функція обставини способу дії, такі приклади є і в листах В.К. Винниченка: **В первісній редакції** вони рішуче відмовились видати її, бо, – казали вони, – українці-емігранти були б дуже невдоволені нею й потроцили б ті кіоски та книгарні, в яких продавалась би моя брошура („Розлад і погодження” – С. К.) (Нитченко, с. 26). Але ж не думаю, щоб Вам приємно було, коли б я почав писати речі **в стилі** „Мать” – Є. Чикаленку (Листи, с. 448).

Зафіксовані випадки, коли форма місцевого відмінка вживається в синтаксичній функції обставини міри і ступеня: *Отже, загубивши надію дати ґрунтовніше пояснення, але бажаючи хоч у **малій мірі** відповісти на звернені до мене запитання членів еміграції, я роблю це оцю спробу, звертаючись до Вас, Добродію Редакторе, з проханням бути справедливим та об’єктивним: даючи слово на сторінках Вашої газети людям, які в „Одвертих листах” до мене висловлюють оті обвинувачення, з яких так дивуються мої кореспонденти, дати й мені слово для відповіді людям, які мають на неї право, право українських громадян* (Нитченко, с. 27). *І то воно в **великій мірі** спричинилось до моєї спроби знайти оте погодження соціально-економічного моменту з національним, оте всебічне визволення українського народу в співробітництві з комунізмом* (Нитченко, с. 28).

Локатив виконує також функції обставини мети: *Ще раз кажу: я робив свої заходи **не в своїх особистих інтересах**, а в інтересах національно-рідних мені людей, бажаючи дати їм [нрзб.] яку-небудь поміч або втіху в їхньому тяжкому житті* (Нитченко, с. 30).

Словоформи місцевого відмінка можуть указувати на об’єкт дії: *Аж сумно, що оцінюють **по дрібницях, по неважному, неістотному** – Є. Чикаленку, Капрі 1–V 1908 (Листи, с. 445). Добре, якщо цінності поєднані **в одній особі**, але це не так часто трапляється – М. Горькому, 19 квітня (1909 р.) (Листи, с. 456). Я зовсім не належу до ліквідаторів*

революції, але й не хочу бачити в революціонерах жреців і попів – М. Горькому, 19 квітня (1909 р.) (Листи, с. 456). *А сам я надто люблю людей, надто розумію, що сенс мого життя в людях, в їх благу, надто, зрештою, я хочу торжества революції, щоб ліквідувати її і діячів її* – М. Горькому, 19 квітня (1909 р.) (Листи, с. 457). *І в філософії, і в соціальних науках, і в природних дисциплінах починає запановувати принцип моністичності, синтезування розірваних суцностей* – Є. Чикаленку, Капрі 15–IV 1908 (Листи, с. 442).

Спорадично в епістолах В.К. Винниченка словоформи місцевого відмінка реалізують атрибутивну функцію, виконуючи синтаксичну роль неузгодженого означення: *А я скажу, що вони не індивідуалізм знайшли у мене, а ріжницю в поглядах на індивіда й громадянство* – Є. Чикаленку, Капрі 15–IV 1908 (Листи, с. 442). *Дивлячись крадькома на його милу фігурку у великій шапці з великим пукатим чолом, я почував дивну ніжність до нього* – 26–XI–[1914] (Ліфшиць, с. 74).

Традиційно прийменник *по* з формами місцевого відмінка вживається із закінченням *-у (-ю)*, досить часто можливе поєднання і з флексією *-і (-ї)*. У листах В.К. Винниченка фіксується словоформа „*по одержанні*” виключно із закінченням *-і*: *Ви хутко одержите гроші й що виплатите мені по одержанні рукопису* (Олесь, с. 29). Граматична норма допускає паралельне вживання *-у (-ю)*. В іншому прикладі подібний іменник із закінченням *-у (-ю)* засвідчений у місцевому відмінку з прийменником *у*: *Щоб виправити цю трагічну помилку, щоб виявити всю неправду такої оцінки, я виступив в Центр[альному] Комітеті своєї партії (соціал-демократичної, до якої тоді належав) з пропозицією зробити рішучий поворот в політиці Центр[альної] Ради, показати робітничо-селянським масам, що Центр[альна] Рада не тільки в теорії поділяє прагнення селянства та робітництва, але й бере в свої руки провід у негайному реальному здійсненню такого прагнення...* (Нитченко, с. 27).

У локативному значенні традиційно використовується форма „*по обіді*” й неможливе в такому випадку вживання флексії *-у*: *А по обіді я сам пішов у місто* – 17–VIII–14 (Ліфшиць, с. 68). Проте трапляються субстантиви, для яких у місцевому відмінку однини з прийменником *по* характерне вживання тільки флексії *-у*: *Обивка стінок була з ніжного, гарного кольору бархату, і так там було затишно, спокійно й, мабуть, весело по контрасту з тим, що діялось на дворі* – 25–XI–14 (Ліфшиць, с. 73); „*по телефону*” – 29–XI–14 (Ліфшиць, с. 79).

Нечасто з локативом послуговуються прийменником *при*, поряд з узусним (*Всередині горіла електрична лампочка, і я при світлі її бачив, як м'яко й зручно всілася пані, майже загрузнувши й хитнувшись, як човник на хвилі, на пружинах* – 25–XI–14 (Ліфшиць, с. 73)) у листах письменника трапляється оказіональне використання вказаної грами: *Я при кожному кавуні думаю про те, що ти не з нами* – 17–VIII–14 (Ліфшиць, с. 68).

Закінчення *-ові, -еві (-єві)* у формі місцевого відмінка більше характерне для назв істот, проте це закінчення поширюється й на категорію неістот, спорадично подібні приклади знаходимо в текстах епістолярію В.К. Винниченка: *На друге Ваше запитання моя відповідь така: гонорар я хотів би мати по вищому тарифові, який установлений в Госиздаті* (Олесь, с. 32). *Крім того в кожному сан[ітарному] поїздові може бути тільки одна жінка-лікар* – 29–XI–14 (Ліфшиць, с. 79).

У текстах листів В.К. Винниченка в іменниках III відміни жіночого роду у формі місцевого відмінка однини фіксується закінчення *-и*: *Взагалі я живу в повній непевності до всього* – 24–VIII–[1914] (Ліфшиць, с. 71). *Але навіть при загальній тупості й порожнечі* (поряд закономірна словоформа подібного іменника з флексією *-і* – С. К.) *воно одно завжди єсть в мені, а тепер, наприклад, тільки воно й теплить-гріє мене, тільки від його по мені проходять хвилі затишного суму, тихої печалі і стає мирно й спокійно на душі* – 17–VIII–14 (Ліфшиць, с. 69). Уживання такої флексії або зумовлене аналогією до родового відмінка однини (а такі закономірні для української мови форми засвідчені в епістолах письменника, наприклад, на цій же сторінці цитованого листа: *Я бачив, як тобі іноді скучно й неприємно ставало, але ти, голубка, не хотіла робить мені неприємності виявом своїх справжніх почувань. Одержав твою картку, де ти пишеш про свідоцтво благонадійності* – 17–VIII–14 (Ліфшиць, с. 69)), або це діалектний вплив: закінчення *-и* було характерне для локатива іменників давніх *-jā-* та *-ї-основ*, рефлексії цих старих форм фіксуються в деяких південно-західних діалектах (у закарпатських, говорі галицьких лемків тощо) [1, с. 62].

Перед закінченням *-і* послідовно відбувається чергування задньоязикових і глоткової приголосних фонем з м'якими передньоязиковими як наслідок II палаталізації в іменниках жіночого та чоловічого роду: *Перш ніж відправити її Вам, я дав її на перегляд українській критиці і якраз тим людям, які зійшлися зі мною в оцінці моєї попередньої п'єси* – М. Горькому 12 квітня 1909 р. (Листи, с. 453). *Ти була в великому капелюсі, і так мило дивились твої очі на Дніпро* – 17–VIII–14 (Ліфшиць, с. 68). *Але я все ж таки пішов і пролежав години з дві у канавці, дивлячись у небо і думаючи над всякими речами. Був сьогодні в бібліотеці, стояв, як пастух між вівцями, в купі дівчаток, і доживався своєї черги* – Вечір. 18– VIII–[1914] (Ліфшиць, с. 70). *Я не знаю, чи відповідає мистецькій дійсності обстановка фізична і психічна героїв його романа, але можу сказати, що він [Багряний – С. К.] не може пройти безслідно в психіці читача. В останніх часах я прийшов до деяких висновків, які виклав у своїй книзі „Конкордизм”* – Мужен, 17.12.47 (Нитченко, с. 23).

Іменники чоловічого роду із суфіксом *-ок* у локативі тяжіють більше до вибору закінчення *-у* з метою уникнення чергування, що й віддзеркалено в листах письменника: *Я хотів у ній сказати те, що закладено в заголовку,*

тобто, що життя – базар, не гризня людей-вовків, а обмін цінностями. Якраз протилежне індивідуалізму, тобто людина сама нічого не варта, тільки в обміні з людьми, тільки **в розвитку** своїх цінностей і в збільшенні своїх природних багатств вона повинна шукати задоволення своїх претензій на повагу й любов до ближніх. Там потяг до однієї цінності, **в другому випадку** – до іншої – М. Горькому 19 квітня (1909 р.) (Листи, с. 456).

Отже, дослідження мови листів В.К. Винниченка з лінгвістичного погляду надзвичайно важливе тому, що це був непересічний діяч вітчизняної культури, який досконало володів літературними нормами сучасної української мови, при цьому використовував вкраплення живих розмовних явищ, тобто в його епістолах, писаних протягом першої половини ХХ століття, відображений синхронний зріз писемної форми спілкування особистості, яке акумулює й демонструє в системі з іншими граматичні факти мовлення. У листах В.К. Винниченка зафіксовані словоформи локатива, який є повноправним членом семиграмемного ладу відмінків української мови, з усіма можливими п'ятьма прийменниками. Засвідчені приклади всіх можливих семантико-граматичних функцій словоформ місцевого відмінка, зокрема вони можуть виконувати в реченні роль обставини місця (позначаючи статичну або динамічну локацію), часу, способу дії, міри і ступеня, мети; позначати засіб, об'єкт дії, атрибутивність. У досліджених листах письменник послідовно вживає конструкцію „*на Україні*”, що було характерним для цього періоду, хоч і були рекомендації, наприклад, І.І. Огієнка щодо доцільності використання словоформи „*в Україні*”. В цілому епістолярій В.К. Винниченка демонструє стан системи словозміни в українській мові того часу, зокрема значеннєві ознаки, синтаксичні функції, використання прийменників, флексій місцевого відмінка, проте засвідчені й уподобання самого автора.

Умовні скорочення

Листи – Листи дружині – і сердиті (В. Винниченко – Є. Чикаленко – М. Горький – В.Ленін) // Капрійські сюжети: „Італійська” проза М. Коцюбинського та В. Винниченка / упор. В. Панченко. – К. : Факт, 2003. – С. 441–479.

Ліфшиць – Винниченко Володимир і Розалія. З подружнього листування (1914) / вступна стаття, підготовка тексту і примітки В. Кузьменка // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 65–79.

Нитченко – Нитченко Д. Листи В. Винниченка / Д. Нитченко // Слово і час. – 1990. – № 8. – С. 22–30.

Олесь – Невідомі листи Винниченка до Олесь / вступ, примітки і підготовка тексту З. Генік-Березовської // Слово і час. – 1992. – № 1. – С. 28–32.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.

2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1987. – 232 с.
3. Вихованець І. Р. Дві версії про місцевий відмінок / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 25–30.
4. Вихованець І. Р. Іменник / І. Р. Вихованець // Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець; К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – С. 44–120.
5. Засадкевич Н. А. Мелетий Смотрицький как филолог / Н. А. Засадкевич. – Одесса, 1883. – 204 с.
6. Пономарів О. Д. Граматичні й неграматичні думки про Україну / О. Д. Пономарів // Культура слова: мовностилістичні поради [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ponomariv-kultura-slova.wikidot.com/rozdumy> – Заголовок з екрану.
7. Смотрицький М. Граматики славенскія правильное синтагма / Мелетій Смотрицький; підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1980. – 512 с.
8. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
9. Ягич І. В. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке / И. В. Ягич // Ягич И. В. Исследования по русскому языку. – Спб., 1895. – Т. 1. – С. 289–1070.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Леонідівна Ковтюх – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: морфологія, парадигматика, лексикологія, ономастика сучасної української літературної мови.

МОВНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кіровоград)

Розвідка присвячена вивченню особливостей мови ранніх творів Володимира Винниченка в ракурсі віддзеркалення тогочасних мовних реалій України.

Ключові слова: літературна мова, діалектні форми, просторічні слова, росіянізми, мовний образ.

The paper explores language peculiarities of Volodymyr Vynnychenko's early works from perspective of Ukrainian cultural realia reflection of that period.

Key words: literary language, dialect forms, colloquialisms, Russianisms, language image.

Розбудова нової української літературної мови – процес довготривалий і непростий, що зумовлено передусім позалінгвальними чинниками: в часи Івана Котляревського й Тараса Шевченка, а також через півтора століття, в роки плідної літературної діяльності Володимира Винниченка, Україна залишалася розшматованою між кількома імперіями, які не були зацікавлені в утвердженні українського мовного стандарту нарівні з унормованими формами мов титульних націй. Науково доведено, що «утворення спільного